HUMANISTIČKE STUDIJE

3|2017

Univerzitet
Donja Gorica

ČASOPIS
HUMANISTIČKE STUDIJE

Glavni i odgovorni urednik:
Dragan K. Vukčević

Urednica broja „O Evropi”:
Ljubinka Trgovčević Mitrović

Redakcija:
1. Đorđije Borozan (Podgorica);
2. Radule Knežević (Zagreb);
3. Ilija Vujačić (Beograd);
4. Dragica Vujadinović (Beograd);
5. Milan Podunavac (Podgorica);
6. Cirila Toplak (Ljubljana);
7. Mirjana Maleska (Skoplje);
8. Asim Mujkić (Sarajevo).

Savjet:
1. John Keane (Sidney);
2. Nenad Dimitrijević (Beograd);
3. Čedomir Čupić (Beograd);
4. Olga Breskaja (Vilnius);
5. Ana Krasteva (Sofija, Lyon);
6. Panos Ljoveras (Solun);
7. Đuro Šušnjić (Beograd);
8. Radovan Vukadinović (Zagreb);
9. Tonko Maroević (Zagreb);
10. Viljam Smirnov (Moskva);
11. Rudi Rizman (Ljubljana);
12. Alpar Lošanc (Novi Sad);
13. Vesna Kilibarda (Podgorica);
14. Stefano Bianchini (Bologna);
15. Lidija Basta Fleiner (Freiburg);
16. Hans-Georg Ziebertz (Würzburg);
17. Ratko Božović (Beograd).

Sekretar: Nikola Zečević

Dizajn: Mile Grozdanić

Priprema za štampu: Bojan R. Popović
Medeon, Podgorica

Lektura i korektura: Valentina Knežević

Izdavač: HS, UDG

Podgorica,
2017.

3|2017

SADRŽAJ

DRAGAN VUKČEVIĆ Uvodna riječ
glavnog i odgovornog urednika /5/

DIO I TEMA BROJA: O EVROPI
MILAN PODUNAVAC Politička ideja Evrope /9/
GORAN GRETIĆ Kriza ideje ujedinjenja Europe /27/
ASIM MUJKIĆ Europa i Zapadni Balkan u populističkom ruhu /45/
TIHOMIR CIPEK Rusija i Europska unija. Što je ostalo od partnerstva? /61/
ILIJA VUJAČIĆ Kontekstualnost ustavnog patriotizma
— crnogorska perspektiva /77/
NATAŠA JOVANOVIĆ Šta je novo u savremenom evropskom
orijentalizmu? Jedan teorijski ekskurs o (pre)naglašavanju
nasleđa Ibn Halduna u savremenoj socijalnoj misli /97/
RADOSLAV RASPOPOVIĆ Promjene u definisanju
spoljnopolitičkih zadataka crnogorske diplomatije u drugoj
polovini XIX i na početku XX vijeka /115/
BORO VUČINIĆ Balkanski aspekt migracione krize u Evropi /139/

DIO II STUDIJE
LIDIJA ČEHULIĆ VUKADINOVIĆ Međunarodne
organizacije u suvremenim međunarodnim odnosima /163/
FILIP IVANOVIĆ Nevidljiva ljepota i njene vidljive
predstave: Estetika Dionisija Areopagita /177/
PREDRAG ZENOVIĆ The Normative Flaws of Liberal Culturalism /191/

DIO III RECENZIJE
RADULE KNEŽEVIĆ *Suvremena politička teorija*, Crnogorska
akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 2017. (Milan Podunavac) /221/
ĐORĐIJE BOROZAN *Crnogorske dinastije: Vojislavljevići, Balšići,
Crnojevići*, CID, Podgorica, 2017. (Ilija Vujačić) /225/
O identitetu, Crnogorska akademija nauka i
umjetnosti, 2015. (Nikola Zečević) /233/
ILIJA VUJAČIĆ *Saznanje i* politika, Nacionalna zajednica Crnogoraca
Hrvatske / Disput, Zagreb, 2014. (Predrag Zenović) /239/

DIO IV IN MEMORIAM
Prof. dr Lidija Čehulić Vukadinović (1966–2017) (Nikoleta Đukanović) /245/

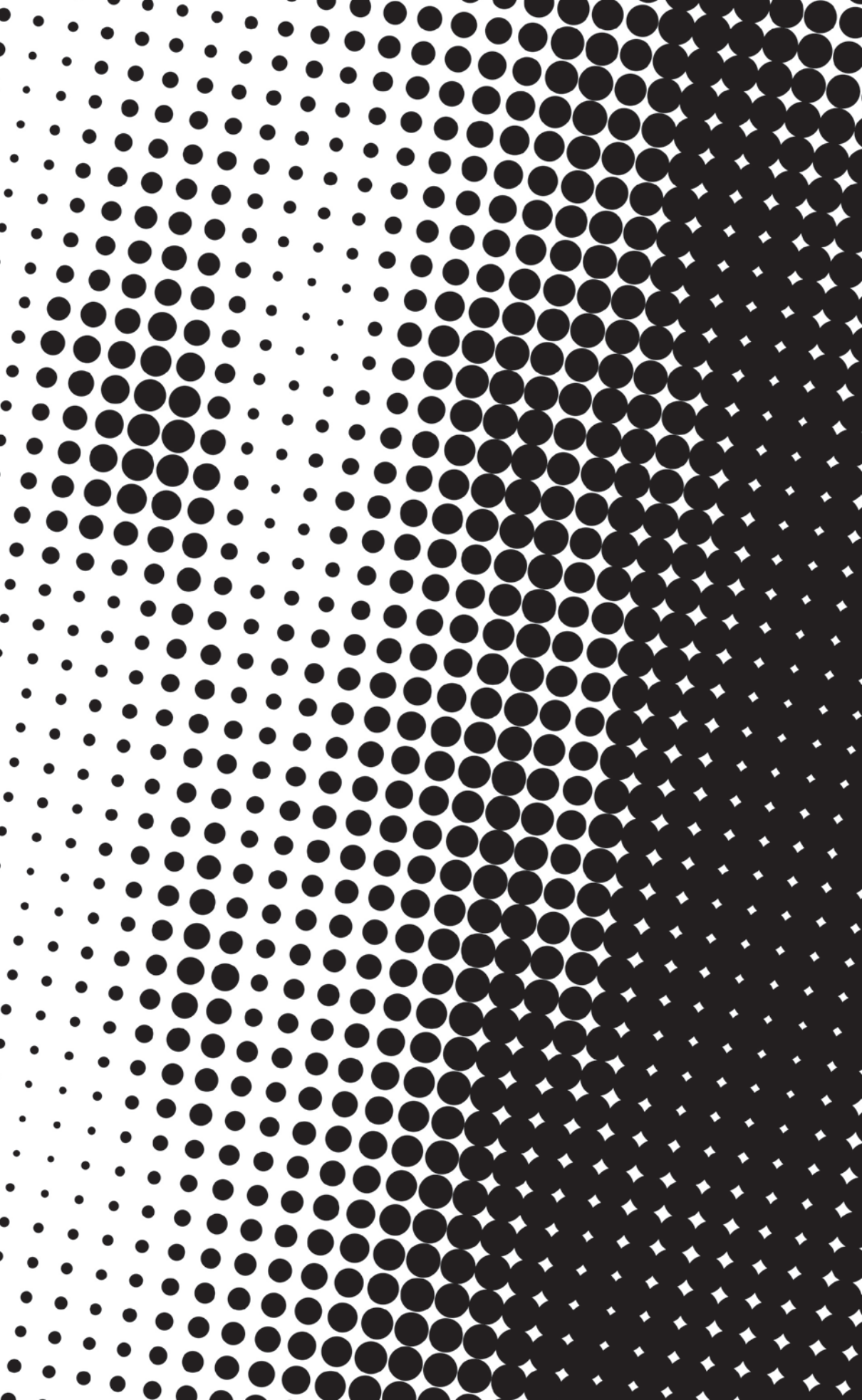

Đorđije Borozan, *Crnogorske dinastije: Vojislavljevići, Balšići, Crnojevići,* CID, Podgorica, 2017. (Ilija Vujačić, osvrt na knjigu)

Istorijska utemeljenost crnogorskog političkog identiteta i državnosti

Crnogorska istorija je od svih istorija balkanskih zemalja možda najviše prekrajana i falsifikovana prema trenutnim političkim interesima, političkim okolnostima i geopolitičkim situacijama, ali i trajnim svojatanjima, nenaučno utemeljenim prisvajanjem crnogorskog nasljeđa shodno ideološkim i idejnim stremljenjima i političkim programima. Istorijski fakti su se ignorisali, sakrivali i izvrtali, dokumenta nerijetko interpretirana na naučno nedopuštene načine, a izvori koji ne idu u prilog određenim tumačenjima zanemarivani i prećutkivani. To se događalo i događa i dalje u istorijskim pregledima i atlasima izvan, ali i unutar Crne Gore. Nijesu za tim zaostajala, s druge strane, ni romantičarskim pretjerivanjima nategnuta „ekskluzivistička" i „autohtonistička/izolacionistička" prikazivanja i interpretiranja crnogorske istorije i identiteta, kao izraza ekskluzivističke jedinstvenosti i posebnosti, bez obaziranja na brojna civilizacijska i etno-kulturna posredovanja, umrežavanja, stapanja i razdvajanja. Sve u svemu, u oba slučaja je žrtva naučna istina, a netačne interpretacije se umnožavaju i nekritički preuzimaju, postajući s vremenom ukorijenjena uvjerenja i sastavni dio javnog mnjenja.

Svojatanja i nategnuta tumačenja su vezana za cjelokupnu istoriju Crne Gore, kako za antičku i srednjovjekovnu, tako i za ranomodernu, modernu i savremenu. Zbog oskudnosti izvora, to je, međutim, bilo najlakše činiti za antički i srednjovjekovni period Duklje i Zete. To posebno važi za svojatanja koja su se iskazivala u konstruktima iz romantičarsko-nacionalističkog 19. vijeka, kao što su „Crvena Hrvatska", „Srpska Duklja i Zeta", „srpske zemlje" i „Srbi svi i svuda" ili „Albanski Ulcinj" kasnije. Zbog oskudnosti dokumenata za antičko-srednjovjekovni period, kao i problematične osnovanosti nekih izvora, to je i otkrivanje istine ovog perioda i najteže. A prvenstveni zadatak istorijske nauke u Crnoj Gori je da se istorijom pozabavi isključivim oslanjanjem na autentična dokumenta i pouzdane izvore. Toga se poduhvatio akademik Đorđe Borozan u knjizi *Crnogorske dinastije: Vojislavljevići, Balšići, Crnojevići*, koju je objavio CID iz Podgorice, kao sedamnaestu knjigu u renomiranoj biblioteci

ove izdavačke kuće („Crna Gora"), u kojoj su objavljena najznačajnija djela naših vodećih intelektualaca o istoriji, kulturi, pravu, politici i ekonomiji Crne Gore kroz vjekove. (Inače, ova knjiga je prvi put izdata kao prvi tom monografije *Crnogorske dinastije I i II* istoričara Đorđa Borozana i Živka Andrijaševića, u reprezentativnom izdanju Ministarstva kulture 2015. godine, sa nešto većim brojem fotografija i dokumenata.)

Knjiga je pisana isključivo na osnovu pouzdanih izvora i dokumenata, tako da u njoj izostaju široke i nategnute interpretacije i objašnjenja. Zbog svoje svedenosti na dokumentovano izlaganje i zbog oskudnosti pouzdanih dokumenata, knjiga za određene periode izgleda kao „ogoljena faktografija", jer autor nije dopustio sebi da „nagađa", nego se čvrsto držao provjerenijh činjenica, a to podrazumijeva i praznine, nedorečenosti i svedenost iskaza. S druge strane, ona predstavlja sistematizovanje dosadašnjeg naučnog saznanja što se tiče crnogorske istorije od druge polovine 9. do kraja 15. vijeka i početka 16. vijeka tj. 1533. godine. To su ujedno dvije glavne prednosti ove knjige, koje je čine pouzdanim štivom, koje počiva na neproblematičnim i izvjesnim naučnim istinama.

Autor se, naime, rukovodio sa dva motiva: da izloži povijest Crne Gore na „pouzdanim izvorima i naučnim saznanjima" i da ispravi netačna, pogrešna, naučno neodrživa i tendenciozna tumačenja, nastojeći kritički procijeniti i sistematizovati dosadašnje naučno saznanje o tom periodu crnogorske istorije. Prvi motiv je uobičajen motiv naučnika-istraživača. Tako nam preostaje drugi motiv kao glavni neposredan povod za pisanje ove knjige. On je sadržan u nastojanju da se jednim objektivnim i dokumentovanim izlaganjem razbijaju predrasude i svjesna izvitoperavanja prošlosti na ovim prostorima, koja su postala dio preovlađujuće istoriografske slike, natrpavanog javnog mnjenja i popularne istorijske svijesti u jednom dijelu ne samo srpske, hrvatske i albanske, nego i dijelu crnogorske istoriografije. Sa ovakvom saznajnom motivacijom akademik Borozan preduzima istraživanje nedovoljno proučene prošlosti, oslanjajući se isključivo na relevantne podatke i izvore. Na osnovu starih istorijskih izvora i novootkrivenih arhivskih dokumenata i kulturnih artefakata — naslaga duhovnosti, kulture, arhitekture, pismenosti, umjetnosti, jezika, tradicije i običaja, toponima, hidronima i oronima — istražujući etnološko, kulturno i političko nasljeđe Crne Gore, u nastojanju da prevrednuje, redefiniše i ispravi pogrešna saznanja, autor razbija prastare i nove klišee i dovodi u pitanje saznanja koja nijesu izdržala probu vremena i korektne naučne analize. On to čak ne čini direktno, polemički osporavajući i pobijajući takve interpretacije ponaosob, već izlaže rezultate sopstvenih istraživanja, koji sami svojom zasnovanošću na naučnim činjenicama, korektnim istraživačkim postupcima i naučnoj aparaturi i logici, dezavuišu takva iskrivljena tumačenja, ostavljajući samom čitaocu da na osnovu ovog pouzdanog orijentira sam uoči u kojim segmentima i tumačenjima je dolazilo do krivotvorenja crnogorske istorije. Izdvajajući i razdvajajući naučno od

ideoloških i političkih „maglina" i „svojatanja i svrstavanja Crne Gore u etničke, nacionalne i vjerske konstrukcije političkih elita, kojima često nijesu odoljeli ni naučni krugovi" (str. 13), autor piše jednu pouzdanu istoriju crnogorskih dinastija**.** Na 410 strana autor je akribijski predstavio vladare tri autohtone dinastije bez uzajamnih srodničkih veza, ali i istoriju crnogorskog državnog identiteta, posvećujući svakoj dinastiji po poglavlje i svakom vladaru po odjeljak. Poslije svakog odjeljka su data izvorna dokumenta — u cijeloj knjizi čak 121 dokument — među kojima povelje, pisma, izvodi iz starih istorijskih zapisa, arhivska dokumenta, a na kraju knjige i 23 ilustracije (fotografije, mape, crteži, natpisi i sl.) što služi, s jedne strane, kao potvrda autorovog oslanjanja na izvorne artefakte, a s druge, kao važna dopuna interpretativnom dijelu knjige. Na taj način su kombinovani naučno-istraživački i pedagoško-edukativni aspekti knjige.

S obzirom na to da ova knjiga predstavlja naslovno naznačenu istoriju crnogorskih dinastija, jasno je da se ne radi o cjelokupnoj, integralnoj istoriji Crne Gore — jer se autor nije bavio istorijom Zete za vrijeme dominacije Nemanjića (kada je kao posebna oblast 1183. godine bila pripojena nemanjićkoj Srbiji pod upravom Vukana, kasnije i „kralja Duklje", sve do 1368. godine, do konačnog formalnog osamostaljenja Balšića) i kasnijeg ponovnog ulaska u sastav srpske Despotovine 1421. godine (sve do njenog pada 1439. i do ponovnog osamostaljivanja crnojevićke Zete/Crne Gore). S obzirom na to da je sebi dao zadatak da istraži istoriju ovih dinastija, a kao glavno istraživačko pitanje postavio pitanje o državnoj posebnosti, državotvornom kontinuitetu i političkom identitetu i međunarodnom subjektivitetu Duklje/Zete/Crne Gore, to je ova studija nužno bila svedena na detaljno istraživanje samo onih perioda koji su vezani za ove tri dinastije. Otud se ovdje prezentirana istorija crnogorskih dinastija može posmatrati kao istoriografsko istraživanje u funkciji razmatranja državotvornosti, posebnosti i političkog identiteta i državnog kontinuiteta Crne Gore od kraja 10. do kraja 15. vijeka. Prateći ukorijenjivanje slovenskog življa izraslog iz Sklavinije i njegovim stapanjem sa ilirsko-romanskim stanovništvom na prostoru rimske Prevalitane sa središtem u Duklji, kao i rođenje arhontije koja se kroz mijene svoje teritorijalne, političke, duhovne i kulturne zadatosti od dukljanske kneževine i kraljevine, preko zetske i konačno crnogorske države, učvršćivala kao samosvojna politička tvorevina, autor prati razvoj jedne te iste političke tvorevine, nekada samostalne, nekada zavisne, ali uvijek osobene i odjelite, pa i u vrijeme kada je predstavljala samo provinciju susjedne Nemanjićke države.

Od posebnog je značaja ovo autorovo ukazivanje na elemente državno-političkog, kulturnog i vjerskog kontinuiteta, koji su se održali u njenoj posebnosti i u vrijeme tuđe dominacije: „To što se prostor Zete iz vremena Balšića našao u sastavu despotovine Srbije, a dijelom i pod kontrolom albanskih, hercegovačkih i bosanskih velikaša, nije značilo prekid i nestanak uprave pod kontrolom oblasnih gospodara, jer se tokom treće i četvrte decenije na prostoru Gornje Zete i dijela

današnjeg crnogorskog primorja sve jače isticala feudalna porodica Crnojevića. Oni će prvu tanku državotvornu nit s prostora Gornje Zete od vremena Stefana Crnojevića, pretvarati u novo osamostaljenje, teritorijalno širenje i obnavljanje države Zete u drugoj polovini XV vijeka" (str. 185). Time je, uprkos izvjesnim interregnumima, pa i kraćim ili dužim prekidima državno-pravnog kontinuiteta, dokumentovanim naznačavanjem entitetske i teritorijalne posebnosti Duklje/Zete/Crne Gore i njenih jednako katoličkih i pravoslavnih korijena, grčkih, latinskih i slovenskih bogosluženja, akademik Borozan ukazao na kontinuitet vladanja i crnogorske državnosti. (Tako je utvrdio da Sporazum u Vranjini od 6. septembra 1455. godine između Stefana Crnojevića i Mlečana o prihvatanju mletačke vlasti „bez ikakve prinude", govori o „prvom uzajamnom i samostalnom pravnom aktu kojim se izražava nastavljanje državotvorne tradicije iz vremena dinastije Balšića" /str. 265/, odnosno državno-pravni kontinuitet Crne Gore.) Tome prethodeća srpska dominacija nad Zetom ostavila je traga mijenjanjem duhovnog identiteta, s obzirom da je pravoslavlje uspostavljeno kao državna religija, ali nije promijenilo u osnovi multikulturni identitet Duklje/Zete, niti narušilo njenu osobenost i posebnost, tako da je sa dolaskom Crnojevića obnovljena veza sa Mlecima i zadržana izvjesna vjerska dvojnost, da bi joj u kasnijem periodu vladavine Crnojevića bila pridodata i treća konfesionalnost na rubovima Crne Gore, sa kojom će ostati da se rvu vladari iz duhovno-političke dinastije Petrovića.

Do sada su, prema autoru, istraživani prvenstveno nastanak, mijene i razvoj države, njenog međunarodnog statusa i položaja, ratovi i ličnosti, kao i unutrašnji politički odnosi. Akademik Borozan se ne zadržava na tome, nego pored političke i diplomatske istorije zemlje daje i društvenu, kulturnu i crkvenu istoriju Crne Gore, istoriju pismenosti i dominantnih kulturnih obrazaca u vrijeme crnogorskih dinastija. Za otključavanje srednjovjekovne istorije Crne Gore akademik Borozan koristi istoriju dinastija kao svojevrstan istraživački ključ, kao i romano-romejske, osmanske i slovenske „kulturološke prstenove" kao adekvatnu analitičku sondu. Tako je knjiga dobila formu integralne interdisciplinarno pisane studije koja nadilazi puke opise i tumačenja povijesnih događanja i ličnosti, političke istorije i istorije institucija, sagledavajući kompleksna politička, vjerska, idejna, socijalna i kulturna kretanja u petovjekovnom razvoju crnogorske državnosti. Zato to predstavlja svojevrsnu istorijsku sintezu. Ova sintetizovana povjesnica zato nije personalizovana istorija Crne Gore, kao poseban aspekt istraživanja njene povijesti, samo kroz državotvorne ličnosti koje su izgrađivale državu, podizale duhovne i sakralne objekte, ustanovljavale institucije, stvarale kulturna dobra i osnivale kulturne ustanove (npr. štampariju). Svoju istorijsku sintezu autor je istakao sa kredom da će „crnogorska istoriografija bez gnjeva i pristrasnosti, biti u stanju da naučno pruži srpskoj, hrvatskoj i albanskoj istoriografiji da se oko prošlosti, pogotovo one koja je posebna i zajednička u mnogo čemu, ne moramo služiti nepostojećim

izvorima, nepouzdanim tumačenjima, svojatanjima iz političkih, crkvenih i ideoloških razloga" (str. 22) i da „pokuša da baštinski sagleda etnološko, kulturološko i političko nasljeđe Crne Gore tokom njene državne i pravne posebnosti u vrijeme pomenutih dinastija i da u vremenu i prostoru zapazi domete, smisao i značaj posebnosti", jer je, prema autoru, „usljed nepoštovanja posebnosti dolazilo do trvenja, ratova i poništavanja" (str. 23). U tom smislu i ovaj pregled istorije crnogorskih dinastija po svom krajnjem rezultatu predstavlja svojevrstan doprinos razmatranju posebnosti crnogorskog državno-političkog identiteta (ali i sveukupnog kulturnog identiteta Crne Gore) i autorov prilog izgradnji, razvoju i učvršćenju crnogorskog državnog identiteta.

Rukovodeći se uputama savremene naučne istoriografije da je njen predmet sve ono što određuje društveni život nekog perioda, autor je dao višedimenzionalnu (političku, kulturnu i društvenu istoriju) Duklje/Zete/Crne Gore. Predmet rada je istorija dinastija, a kroz nju i događaji, odnosi, procesi, ljudi i ideje. Autor pokazuje spremnost da iz nevelikog broja podataka i oskudnih izvora izvlači relevantne zaključke, ne samo o djelima i ponašanju vladara, njihovim uspjesima i promašajima — kao što je nesretno započeti bratoubilački građanski rat koji je započeo u Duklji/Zeti za vrijeme Bodina „i nije prestajao do njene konačne propasti" (str. 103) — nego i o njihovim ličnostima, karakterima i temperamentima. Ulazeći u ekonomske, socijalne, vjerske, spoljnopolitičke i unutrašnje-političke razloge političkih događanja i procesa, akademik Borozan je učinio da ova knjiga ne bude svedena samo na vladare i vladarsku ideologiju. U tom smislu je izvukao najviše što se može iz oskudnih vjerodostojnih znanja o prošlosti, koja je iz ideoloških i političkih razloga bila potiskivana ili zanemarivana, otvoreno i bestidno prekrajana i prisvajana, pa su na njih padali različiti slojevi kvaziistorijske prašine. Uspio je da ode i dalje i progovori i o političkoj kulturi doba, posmatrajući i istražujući prošlost Crne Gore u cjelini, a ne samo u fragmentima — u najboljoj tradiciji francuske analitičke škole. On ne piše o onovremenoj politici, nego i o drugim fenomenima koji su oblikovali prošlost Crne Gore i složeni i višedimenzionalni identitet njene populacije, posvećujući posebnu pažnju kulturnoj dimenziji prošlosti. U dinastičku istoriju spadaju i drugi tematski segmenti, ali je autor svoju sondu zario u one segmente koje je zapazio kao najvažnije, ali i najbolje činjenično podržane i dokumentovane, što pokazuje njegovu izrazitu istraživačku korektnost i naučnički *credo*.

Kojim postupcima i poduhvatima je izgrađivana i učvršćivana, ali i razgrađivana, pa opet obnavljana srednjovjekovna crnogorska država, kojim idejama i uvjerenjima je stvarana vladarska samosvijest i ideologija i kakav je karakter vlasti? Sve su to pitanja na koja nam odgovara autor u ovoj studiji. On istražuje istorijske srednjovjekovne temelje crnogorske državnosti i tradiciju na kojoj je građena državna ideja, sa ispravnim uvjerenjem da „bez poznavanja istorije i tradicije

ne mogu se razumjeti ni kasnija novovjekovna stremljenja na izgradnji države i nacije".

Zato akademik Borozan razmatra cijeli niz političkih, društvenih, kulturnih, ekonomskih, etničkih evolucija, naglih i skokovitih promjena teritorijalno-političkog identiteta i državnog kontinuiteta (sa prekidima), ukazujući na uticaj geomorfološkog položaja i planinsko-primorske veze koja je umrežavala slovensku crnogorsku prošlost sa zateknutim grčkim i ilirskim, mediteranskim, romanskim i romejskim uticajima, ali i na političke napade i osvajanja i kulturne razmjene i posredovanjima, koji su predstavljali „izazov za slovensku Duklju" i bili „dio njene političke, vjerske i kulturološke tradicije" (str. 141) i povezivale je i prožimale sa političkim, ekonomskim, vjerskim i kulturnim tradicijama okolnih, ali i udaljenih naroda i država. U tom smislu se i crnogorska istorija i crnogorska civilizacija može posmatrati kao niz, tojmbijevski rečeno, izazova i odgovora na te izazove u prilagođavanjima i otporima slovenskog življa za očuvanje načina života, običaja, jezika, nošnje, kulture življenja, spojem načina života (urbanog i ruralnog, primorskog i planinskog — dvostrukog i neistosmjernog, jednog u odupiranjima uticajima u izolovanosti, drugog u asimilovanjima i usvajanjima). Geomorfološke, političke, ekonomske i kulturne osobenosti su vodile stvaranju etničke i konfesionalne složenosti i slojevitosti, heterogenosti i višeznačnosti, ali opet identitetske posebnosti u odnosu na susjedne države. Autor je ispratio etničku i vjersku slojevitost, od ilirske paganske vladavine, preko prevalitanske arhontije do prve crnogorske države Duklje i državotvorne dukljanske tradicije kao „beočuga ukupne crnogorske povijesti" (str. 16) i „stožernog uporišta za sva kasnija državnopravna ishodišta" (str. 17) do danas. Razmatrajući dinastičkim „kodom" crnogorsku istoriju od Vojislavljevića (od kraja 10. do osamdesetih godina 12. vijeka) preko Balšića (od šezdesetih godina 14. do tridesetih godina 15. vijeka) do Crnojevića (tokom druge polovine 15. vijeka) akademik Borozan ukazuje na državni kontinuitet**,** uz izvjesne njegove prekide. On pokazuje da i onaj najveći prekid koji nastupa sa osamnaest desetljeća nemanjićke dominacije ipak ne predstavlja potpuni diskontinuitet, jer se zadržava teritorijalni i politički identitet u vidu posebnosti dukljanske provincije unutar nemanjićke države. Uz sva prekrajanja, rušenja i obnove, uvijek je ostajao jedan poseban narodnosno-politički supstrat i narodnosna samosvijest. Prateći „dinastički kod" kao osnovnu osu ovog istorijskog pregleda, akademik Borozan je uspio da kroz prizmu smjene dinastija koje su nastavljale započeti, na kraće ili duže vrijeme prekidani posao izgradnje autonomije i nezavisnosti u burnim vremenima otpora moćnim susjedima sistematizuje saznanja o državnom kontinuitetu. (Pritom, valja naglasiti da akademik Borozan, za razliku od onih kvazi-naučnih interpretacija koje služe raznim prisvajanjima crnogorskog nasljeđa, sasvim korektno prikazuje ulogu Nemanjića: „Uloga i značaj dinastije Nemanjića u srednjovjekovnoj povjesnici Crne Gore ima nesumnjiv značaj i dio je njenog političkog, vjerskog i kulturološkog nasljeđa..." (str. 25).

Akademik Borozan piše bez žestokih riječi i strasti, naglašavajući da to čini „sa željom i ljudskom potrebom da se ni na koji način ničija prošlost ne svojata, prikriva i ignoriše i konačno sa osjećanjem da se doprinese saznanjem koje je, nadamo se, dobrodošlo, jer teži istini o sopstvenoj prošlosti ...” (str. 17). U tumačenjima je obazriv, pažljiv i precizan, a data dokumenta brižljivo izabrana, pružajući priliku čitaocima, „jedino mjerodavnim sudijama u vremenu” da provjere njegove nalaze na izvornom materijalu. Ova obazrivost i preciznost u iskazu proizilazi upravo iz autorovih saznanja o brojnim pretjerivanjima ili minimiziranjima, mitologiziranjima i iskrivljavanjima. Takav pristup mu je omogućio da sam ne zapadne u ponesena i zanesena, neadekvatna i nekorektna tumačenja, da piše bez romansiranja i mitologizacije prošlosti, na bazi činjenica i dokumenata.

Sastavni dio i noseću strukturu političkog identiteta jedne zemlje predstavlja, kao njen nosivi kostur, njena istorija. Izlažući istoriju crnogorskih dinastija akademik Borozan je utemeljio politički identitet Crne Gore u izvorima i dokumentima. Politički identitet se razvija iz političke svojstvenosti i samosvojnosti, do osobenosti, nezavisnosti i odvojenosti, ali on predstavlja i nešto više, cjelinu kulturno-istorijskih i političkih struktura, odnosno, političkih poredaka, u kom slučaju se radi o osobenostima političkog ustrojstva i političke kulture određene države. Akademik Borozan je uspio da ukaže na istorijske temelje političkog identiteta Crne Gore. Kada se radi o srednjovjekovnoj političkoj strukturi i identitetu Crne Gore, akademik Borozan je — prateći dinastičku istoriju Duklje/Zete/Crne Gore — pružio pouzdane šire identitetske temelje političkog identiteta, tj. samog uređenja (konstitucije) političke zajednice u što spadaju: socijalna i ekonomska struktura; kulturno-istorijski razvoj; etničko-narodnosni supstrat; vjerska, crkvena i kulturna osobenost; politička tradicija i krucijalni istorijski procesi, koji su pomogli oblikovanju političkih institucija; političke vrijednosti i principi, odnosno, data politička kultura; teritorijalna organizacija vlasti i osnovne regionalne i kulturne podjele. To je ono što predstavlja „političko biće” crnogorskog srednjovjekovnog društva, koje je određeno užim i širim grupisanjima u međuzavisnosti sa socijetalnim podjelama (socijalnim, vjerskim, kulturnim, etničkim i jezičkim) koji formiraju složene obrasce identifikacije datog državno-pravnog poretka. Pri tome treba imati na umu da se radi složenoj mreži identiteta, kao i da je srednjovjekovni politički identitet Crne Gore imao sopstvenu istorijsku dinamiku, određenu unutrašnjim i spoljašnjim (regionalnim i međunarodnim) podsticajima i zahtjevima. Međutim, ne radi se samo o državnom kontinuitetu i političkom, nego i kulturnom identitetu. Tako autor prati pojavu i razvoj „narodnosnog supstrata” crnogorskog srednjovjekovlja na evropskoj povijesnoj pozornici („slovenskog bića”) koje je doživljavalo brojne uticaje, posredovanja i prilagođavanja u svojoj žilavoj borbi za opstanak i učvršćenje, kroz državotvorno profilisanje političkih i kulturnih obrazaca u otporu moćnim susjedima u nemirnim vremenima stvaranja i rastakanja „protodržavnih”

političkih oblika. Akademik Borozan pokazuje što znači biti na razmeđi civilizacijskih krugova, prožimanja, uticaja i sučeljavanja, shvatajući to i kao prednost i kao nedostatak: „U crnogorskom slučaju to je značilo: bogato saznanje, tegobno iskustvo i srećnu okolnost. Suočavanjem sa izazovima kojih je napretek bilo, i dobrih i loših, bogatio se fizički i duhovni potencijal etnički heterogenog, autohtonog i romanskog sa slovenskim stanovništvom tokom minulih vjekova" (str. 15). Kako politički identitet velikim dijelom počiva na političkom nasljeđu, tradiciji i istoriji države i društva i kako je u svojoj istoriji crnogorskih dinastija akademik Borozan znatno zahvatio u državotvorno polje ovih vladara, to je njegov poduhvat značajan prilog razmatranju političkog identiteta srednjovjekovne, ali i savremene Crne Gore u njenom racionalnom kreiranju najprikladnijeg identiteta u savremenim uslovima unutrašnjeg oblikovanja i međunarodnog pozicioniranja. Ova knjiga će zato za sve istraživače političke tradicije i političke kulture Crne Gore predstavljati nezaobilazno štivo i pouzdan orijentir za dalja istraživanja i razmatranja političkog identiteta Crne Gore. Iz svih ovih razloga ona predstavlja mnogo više od jedne istoriografske studije.